

# מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות  
בענייני חושן משפט

פר' חקת תשע"ח

משולחנו של הגאון  
רבי מנחם מנדל  
פומרנץ שליט"א  
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

## קופות צדקה שנתערבו

עצמן. לא היו אלו מטבעות 'משעממות' מהסוג שאותו אחזו ילדיו של ראובן כל בוקר לפני ה'חרר', אלא מטבעות מיוחדים משולבים מכסף וזהב, ושמחת הילדים היתה גדולה. בשלב כלשהו הם גילו שאפשר לרוקן את הקופות אל הרצפה ואז לקלוע אותם אל הקופסאות וחזור חלילה.

כשהגיע ראובן לביתו, ראה את אשר נעשה ולא ידע כיצד לנהוג, שתי הקופות היו ריקות ולידן עדימת מטבעות של "המגבית המאוחרת" שכללה את תכולת שתי הקופות כאחת. לא היה לו מושג כמה כסף שייך לכל קופה, והוא מיהר לבית ההוראה לשאול כיצד עליו לחלק את המעות לצדקה, והאם עליו להוסיף כסף בגלל התקלה שקרתה.

### עיקרי הנושא בהלכה

#### כספי צדקה שהושמו במעטפה וכדומה

לפני שנברר לגבי הכסף שנמצא בקופות הצדקה שבבתי ישראל אם הוא אכן נקנה לעניים דרך ארגוני הצדקה מיד עם הנחתו בקופות – שאלה שחשוב לבררה לנושא שלפנינו, כי אם הכסף לא נקנה עדיין לעניים בשלב זה, ברור שראובן יוכל לעשות כרצונו בכסף שעדיין לא נקנה באמת לאחד מארגוני החסד והצדקה ולחלקו כראות עיניו – נבהיר תחילה את הדין בכסף שלא ניתן לתוך קופות הצדקה המחולקות בדרך כלל בידי גבאי הצדקה.

מצוי שאדם מכניס את כספי המעשר שלו ועוד כספי צדקה למעטפה במגירת שולחנו ומפעם לפעם מעניק מהם לגבאי צדקה שנקלע לביתו. ישנם גם אנשים שבוחרים לחבב את המצוה וקונים קופת צדקה גדולה ומעוטרת שעומדת דרך קבע על שולחן ביתם

ראובן חינך את ילדיו לנתינת צדקה, בכל בוקר היו ילדיו מכניסים פרוטה לאחת מקופות הצדקה שבביתו. הוא היה מוריד את הקופות ממקומן מעל משקוף דלת הסלון, מחלק פרוטות לילדים, ולאחר שתרמו את פרוטותיהם נפרד מהם בכרכת הצלחה לקראת יום הלימודים שבפתח.

אף הוא עצמו היה מתכוון כנגדן, ומפעם לפעם מוריק את ארנקו בנתינה שיש בה ממש לאחת הקופות, בעתות שמחה ובזמנים אחרים, כשנשאר עודף מקנייה במוזון, ובכל הודמנות שבה התאפשר לו. כדי שלא יצטרך להזעיק את גבאי הקופות לעתים קרובות מדי, לא נעל ראובן את הקופות, וסמך על כך שהן יושבות במרומי הסלון ולא תשלוט בהן יד הפעוטות, כך התאפשר לו מדי פעם להמיר את הפרוטות במטבעות גדולים יותר ולצמצם את נפח המטבעות בקופות. כמובן שהצטברו בקופות סכומים נכבדים, ומעת לעת היה ראובן מזמין את גבאי הצדקה לגבות את שלהם. שתי קופות גדולות היו לו, האחת למוסדות החצר החסידית שאליה השתייכה המשפחה והשנייה של קופת העיר, ואת שתי הן הוריד באותו בוקר אביבי כדי לפרוט את המטבעות למטבעות גדולים. כעת היו שתי הקופות מלאות מעבר למחציתן במטבעות של עשרה שקלים. צלצול הטלפון הוניק את ראובן מכסאו, ואחר כך כבר הראה השעון על שעה מאוחרת יחסית והוא מיהר אל הכולל כדי להספיק להגיע בזמן.

בצהריים חזרו חלק מהילדים לפניו, ובעוד אם המשפחה מכינה ומגישה את ארוחת הצהריים, מצאו שני הקטנים את הקופות על השולחן, כשהתברר שקופסה אחת משמיעה צליל מעניין כשמזיזים אותה מכאן לשם, בדרך יוסי הקטן גם את הקופסה השנייה וראה שיש כאן רעשן אחד עבורו ואחר עבורו נפתלי, שניהם שמחו ברעשניהם כמה רגעים ואז השתעמו. כאן גילה נפתלי תושיה, מסתבר שכשלוחצים על הריבוע המחוץ שבגג הקופסה הוא זו הצידה כמו דלת הסלון ובפתח הגרול שנפער ניתן להכניס את היד ואף לקשקש במטבעות

בימות החול.

בשני המקרים הכלי שלתוכו נותנים את מטבעות ושטרות הצדקה אינו בבעלותם של העניים או של גבאי הצדקה הפועלים בשמם ולכן לכלי עלמא אין צד לומר שהגונב או ארגון הצדקה זכו בצדקה בעת נתינתה במעטפה או בקופה, כי לא נעשה כל קנין שהקנה להם את הכסף. גם כאשר אדם הכניס כסף למעטפה ייעודית שסופקה לו בידי ארגון הצדקה, אין מעטפה זו נחשבת כ'כליו של קונה ברשות המקנה' כי למעטפה אין חשיבות וגם אם היא שווה פרוטה בדרך כלל היא אבידה מרעת עבור הקופה ואינה נחשבת ככלי שלהם לשום עניים ווראי לא לעניין קניינים.

## כספי צדקה שניתנו לקופות שמחלקים ארגוני הצדקה

קופות צדקה ברחובה של עיר, בוודאי קונות את המעות הניתנות לתוכן עבור העניים. השאלה שיש לברר היא האם הקופות שנמצאות בבתים, שחולקו בידי גבאי הצדקה ומפעם לפעם באים הגבאים לאסוף את תכולתן, והרי הם 'כליו של קונה' ברשות מוכר, האם אכן ניתן לקנות על ידן והכסף שייך לארגוני הצדקה מיד עם נתינתו לקופה או לא.

עיקר דין 'כליו של לוקח ברשות מוכר' אם קונה או לא, מוטל בגמרא (בבא בתרא פה:) בספק. הסברה לומר שאינו קונה מבוארת שם בפירוש הרשב"ם (ר"ה או לא קנה, ופו. ד"ה ומדכליו) שיש מקום לומר שהרשות והחצר הן עיקר והכלי בטל לגבי הרשות, ולכן מאחר שמצאנו שהלוקח קונה ברשות עצמו אף בכליו של מוכר כי רשות הלוקח היא העיקר והיא מבטלת את כוחם של כלי המוכר להחשיב את החפץ כמי שמונה ברשותו, כך גם להיפך. ומאחר שכלי הלוקח, קופת הצדקה במקרה שלפנינו, נמצא ברשות המוכר, לא קנה הלוקח את המקח, וארגוני הצדקה לא זכו עבור העניים בכספי הצדקה. הביאור הפשוט בסברא האמורה הוא שהכלי בטל לרשות ולכן החפץ נחשב כמי שאינו בכלי אלא בחצר, ואולם ה'נתיבות' (סימן ד סק"ח) ביאר שווראי אין הרבר כן וברור שהחפץ נחשב כמונה בכלי בכל מקרה, וכפי שהדבר במציאות, וכל הספק הוא שכיוון שנמצא גם באוויר החצר שמא נחשב הרבר כאילו מלבד אחיזתו של הלוקח חפץ באמצעות הכלי, נחשב שגם המוכר אוזח בחפץ באמצעות אוויר חצרו, והרי נוקטים אנו להלכה שכשהדבר תפוס בידי שניהם לא נקנה החפץ כי לא יצא מרשות המוכר.

## ההלכה בקניינים השונים

להלכה נקטו הטור (סימן ד סעיף ח) והרא"ש (בבא בתרא פרקו סימן טו) שבעיות אלו לא נפשטו בגמרא, ולכן הדין בהם כבמקרי ספק ולא חל הקנין כי החפץ נשאר מספק בידי המוחזק, הוא המוכר. לעומתם נקטו הרמ"ה (בבא בתרא מב: מדה"ר) והרמב"ם (הלכות מכירה פרק ד הלכה א-ב) שהגמרא פשטה את הספק וכאשר נמצא החפץ בכלי של המוכר ברשות הלוקח, לא קנה הלוקח. נמצא שלדעתם הכלי לא מתבטל לרשות שבו הוא נמצא, ואמנם מסתבר שגם הרשות אינה מתבטלת ולא חל קנין עד שגם הרשות וגם הכלי שייכים לקונה. לאור זאת, מבאר הסמ"ע (סימן ד סק"ט) את שיטת השולחן

ערוך שפסק (שם סעיף ה) שכשם שאין כליו של לוקח קונים לו ברשות מוכר, כך אינו קונה בכלי המוכר אף אם הם מונחים ברשות הלוקח. פסק דינו של השולחן ערוך הוא כשיטת הרמ"ה והרמב"ם שכך נפשטה בעיית הגמרא, ושלא כשיטת הרא"ש והטור שהבעיא לא נפשטה והמוכר מוחזק. ולהרחבה על הסתירה לכאורה בפסקי השו"ע, שלגבי גט נקט (אבן העזר קלט י) במקרים דומים שהיא ספק מגורשת וכדעת הסוברים שלא נפשטה בעיית הגמרא, ראו בט"ז ובהגהות רעק"א ובנתיבות המשפט (חידושים ס"ק יב).

כל הנידון האמור, אינו אלא במקרה רגיל שבו היה החפץ בכליו של אחד ברשותו של האחר, אבל במקרה שאמר המוכר לקונה במפורש ללכת ולקנות בכלי הזה (לדעת הרמ"ה שנפסקה בנתיבות המשפט סק"ח), או אפילו רק הרשה לו להכניס לכליו (ר"י מיגאש, ונפסק להלכה בש"ך סק"ז), הרי זה כאילו הכל עומד לרשות הקונה, והוא אכן קונה.

## קופות צדקה המונחות בבתי התורמים

לאור כל האמור נוכל למקד את הדיון בקופות הצדקה שנמסרות בידי ארגוני החסד לבתי מגורים, והרי הם כלים של הקונה – הארגון שאמור לזכות במטבעות, ברשות המקנה – התורם שאמור להקנות את המטבעות לארגון הצדקה.

ממבט ראשון נראה לפי מה שהבאנו עד עתה, שהדבר יהיה שנוי במחלוקת הש"ך ונתיבות המשפט אם פוסקים להלכה כהר"י מיגאש שכשהמוכר הרשה ללוקח להכניס את כליו לחצרו קנו לו כליו, שלדעתו כיון שקופות הצדקה הוכנסו לבית התורם ברשות כמובן, יקנו הקופות את המטבעות עבור הארגון והעניים שאותם הוא מייצג. ואילו אם פוסקים להלכה כדעת הרמ"ה וכל שלא אמר המוכר במפורש לבעל הכלים לך וקנה, לא די במה שנתן לו רשות להניח את כליו בחצרו, אם כן גם כאן לא היה כל קנין תקף שיכניס את מטבעות הצדקה לרשותם של ארגוני החסד, וראובן יוכל לחלק את ערימת המטבעות לפי ראות עיניו.

ובאמת יש מן האחרונים שפסקו בפשיטות שהקופה קונה את המעות עבור העניים, כך פסק במאמר מרדכי (סימן טו) לגבי מעות שנתנו בקופת עניי ארץ ישראל, וכך נקט האחיזר במכתבו שהודפס בספר הזכרון אבן ציון (עמ' תמב) בפירוש שהעניים זוכים בקנין גמור על ידי הכלי שלהם. כדבריהם פסק גם בדברי חיים (חלק ב חושן משפט סימן סח). ולכאורה פסקו כולם כהש"ך וכשיטת הר"י מיגאש ווראו עוד בבית יצחק (אורח חיים סימן כא) ובמהרש"ם (חלק ד סימן קמז).

ואולם האבני נזר (יורה דעה סימן רצג) נשאל בידי חתן אחותו שהיה רבה של נאשעלסק על קופת צדקה שנגנבה, והעלה שם לצדד כדעת השואל שבמקרה כזה גם הרמ"ה יורה שהקופה קונה עבור העניים, כי כשבעל הבית הרשה להניח בביתו את הקופה ושם בעצמו את המעות לתוכה, הרי זה כמי שאומר "זיל קני" ולא הרחבנו כאן בכל דיונו של האבני נזר, המתרחב לנקודות נוספות לעיון בנושא זה. ומעין סברא זו כתב בקונטרס תשובה כהלכה מהג"ר נתן לוין חתנו של ה"בית יצחק", שקופה הקבועה בבית בעל הבית, היא כאומר "לך וקנה" ולכלי עלמא זכו העניים במעות הצדקה.

נמצא שלדעת הש"ך ורדאי זכו העניים בכסף שהיה בקופות, ואף

לדעת הרמ"ה וההולכים בשיטתו נקטו האחרונים שבקופות צדקה זכו הארגונים שליחי העניים במעות שבקופות.

## הדין כשנתערבו המטבעות

קעת נוכל לרון לאור העובדה שלדעת רוב הפוסקים היו המטבעות שבקופות שייכות לעניים, איך הדין במקרה שבו התערבו המטבעות וכפי שקרה בידי בניו הקטנים של ראובן.

להלכה נקבע (סימן ש סעיף א) לגבי שנים שהפקירו אצל אדם שלישי והוא אינו יודע כמה הפקיד כל אחד מהם, וכעת באו לתבוע חלקם. הסכום הכולל היה שלש מאות שקלים וכעת כל אחד טוען שהוא זה שהפקיד מאתיים וחברו זה שהפקיד מאה. הדין: כאשר הם תובעים בתורת ברי, כל אחד נשבע שהפקיד מאתיים וגובה מאתיים, כך שהשלישי מפסיד מכיסו מאה, כי פשע בכך שלא רשם מראש את הסכומים, או למי שייך כל אחד משקיקי הכסף. אבל אם אינם תובעים בטענת ברי, כי גם הם לא יודעים כמה היה בשקיקהם, אזי אם בא לצאת ידי שמים חייב, אבל בדיני אדם פטור כי אף לא אחד מהם יכול לתבוע בתורת ברי. הש"ך (סימן עו ס"ק יב) מוסיף שכיון שלכל אחד מהם היה בוודאי מאה, ואין וראות שאחד מהם משקר, יחלקו שני המפקידים ביניהם את המאה האחרונים (המנה השלישי). במקרה שלפנינו לאור זאת, כיון שהספק נולד מחמת פשיעתו של ראובן שהניח את הקופות במקום שלא מנע מילדיו לערבב את המטבעות, אם כן בעוד שבדיני אדם אי אפשר לחייבו לשלם כי לאף אחת מהקופות אין טענת ברי נגדו, ולכן יכול לחלק את הכסף בין הקופות בצורה שרירותית. אך אם בא לצאת ידי שמים, ראוי שישלם לכל אחת מהקופות עד שידע בוודאות ששילם לה בוודאות כל מה שהיה בה.

מאידך, מסתבר שאין לרון את המצב שתואר בשאלה כמצב של פשיעה, כי כמבואר בשולחן ערוך (סימן רצא סעיף כא) מסירת פקדון לידי בניו הקטנים נחשבת פשיעה רק כשהשומר קיבל על עצמו לשמור את החפץ במקום ראוי שאין יד הקטנים ממשמשת בו, והמצב הידוע לכל נותני הקופות הוא שהקופה נמצאת בדרך כלל במקום שילדים יכולים להגיע אליו, ועל דעת זה נתן האיש מראש את הכסף בקופות, ולכן להלכה למעשה נראה שצריך לבדוק בכל מקרה לגופו האם הייתה פשיעה חריגה בעובדה שהכסף הגיע לידי הקטנים או שהכל היה חלק רגיל מהתנהלות הבית ולא פשיעה. והגר"ח קניבסקי (תשובה באורח משפט אות נא) הזכיר בנידון דומה את הוראת החזון איש לגבאי שרוקן את הקופות בבית הכנסת ונתקל בדבר מה ונתערבה תכולת כל הקופות, שיחלק בשווה. ואולם שם היה המקרה בצורה שלא פשע, ועדיין יש מקום לחייב במקום פשיעה, אם בא לצאת ידי שמים.

אלא שיש לרון בעיקר הרב אם ראובן נחשב בכלל 'שומר' על הקופות, שהרי לכאורה לא קיבל על עצמו דין שמירה על הקופות. ברם, מסתבר שהיות שברוך כלל ניתן להשתמש בכסף וללוות ממנו לעת הצורך, וגם בעלי הקופות מסכימים לכך וניתנים המעות אדעתא דהכי, נמצא שלכל הפחות יש להחשיבו כ'שומר שכר', כדין המפקיד אצל חברו מעות מותרין שהוא נחשב עליהם שומר שכר.

## אף שמן הדין אפשר להישאל על הצדקה אין ראוי לעשות זאת

פתרון אחר אפשרי, היה ללכת לחכם ולהישאל על הצדקה,

כלומר להתיר את נדר הצדקה, ולומר שאם היה מעלה על דעתו שיתערבו המעות לא היה מראש נודב ונודר אותן לצדקה, וממילא יחזרו הדמים אליו ויוכל לחלקם לכתחילה בין הקופות כאוות נפשו. אך למרות שבנודע ביהודה (תנינא יורה דעה סימן קנד) פסק להלכה כשיטות הסוברים שמועילה שאלה על צדקה גם לאחר שהגיעו כספי הצדקה לירי הגבאי, ולדבריו פתרון זה היה אפשרי. ויש שצידד לומר שגם קופות הצדקה רוצות בכך כדי שלא לגרום לאנשים לסרב להחזיק קופה בביתם (משנת יוסף חלק י סימן קמג), ויש לעיין בזה.

מכל מקום לכתחילה לא ראוי לעשות כך, וכמבואר בשו"ת חתם סופר (יורה דעה סימן י) בשם רבי יהודה החסיד שזו סכנה גדולה להשאל על נדרי מצוה שנדר בשעת צרה שאפשר שיגרום שיחזור לו הצרה. ועוד הביא שם משו"ת בנימין זאב (סימן רפט) שהסכים לו וקלסו בשו"ת הרמ"א (סימן קג) שכשהנדר נעשה לטובת חברו אין מתירים לו אלא לרצון חברו, ולכאורה כך הוא הדין גם כאן ולא ראוי להשתמש בפתרון התרת הנדר בינו לבין עצמו.

## וזה דבר המשפט:

• אדם שהניח כסף שאותו ייעד לצדקה בתוך מעטפות או בתוך קופסת צדקה מעוטרת שהיא משלו, לא זכו העניים בכסף. אך כשהונח הכסף בתוך קופות צדקה השייכות לזוכים, גבאי הצדקה, דעת רוב הפוסקים שמיד כשהניח המעות בקופה זכו העניים ב"כליו של לוקח".

• למרות זאת, כשהתערבו המעות, לא יכול אף אחד מהעניים לתבוע אותו בכדי על סכום כלשהו, ולכן מדיני אדם פטור בכל גוונא לשלם לאחת הקופות סכום כלשהו מלבד כמות המטבעות שברור לו שהייתה בתוך כל קופה, ויחלק את המטבעות ביניהם לפי אומדן.

• אולם כדי לצאת ידי שמים במקום שנתערבו מחמת פשיעתו, כגון שהמקום שבו הניח את הקופות היה כזה שוודאי יגעו בהן הילדים ויערבבו את תוכנו, חייב לשלם לכל אחת מהקופות את הסכום הגבוה ביותר שיכול להיות שהיה בקופתו. אך לא כל הנחה בהישג יד של הקטנים נחשבת פשיעה

כזו שאמורה להביא לתערובת התוכן, ובמקרה שלא פשע נראה שפטור אף מדיני שמים.

• מעיקר הדין יכול אדם להישאל על המעות שבקופות ואחר כך לחלקם כרצונו, אך ראוי להימנע מכך ולהיזהר בזה. ומכל מקום ראוי לכתחילה להתנות בקביעות קודם הנחת המעות שלא יצאו מרשותו לרשות גבאי הצדקה עד שיבואו ליד גבאי הצדקה והעניים בפועל.

